

SUMARI

Invitació al viatge per la millor terra del món	11
Terròs.....	21
Primer, orientar-se	21
Dins d'una gran cassola.....	28
Plans i tossals	35
Aclofats dins d'un núvol; boires.....	41
Bufa seré.....	47
De coscolls i argelagues	52
Entre comes i fondals, costers i barrancades.....	58
L'aigua ve del cel.....	64
L'espina dorsal del riu Segre.....	70
Els treballs herculis i els canals.....	76
La utopia del tapís verd.....	83
Camps.....	89
Algun dia fórem boscos i pastures	89
El llençol brodat de la llibertat pagesa.....	95
Els panarres i la Toscana.....	101
El final del neolític i la pagesia.....	107
L'esplendor de l'hortofructicultura de les hortes ..	112
Fruïtes del desig.....	118
Companya porc	123

Cassola de conill amb cargols.....	129
Oli, vi i altres exquisideses	135
Amors sota els ametllers en flor	140
Remors d'una primavera silent	146
La casa.....	153
La casa de fang.....	153
Nobles pedres.....	160
Venim de les coves.....	165
Sota l'església i el castell.....	171
Llibertats a l'ombra dels plataners.....	177
Vila closa, ravals, eixamples.....	182
El somni de la ciutat burgesa il·lustrada.....	189
Dictadura, especuladors i garrepes.....	196
Ciutat en franquícia i consumidors codificats.....	202
Un ideal programat de civilitat	207
País.....	215
Lleida capital i la resta.....	215
Balaguer i les portes de la muntanya.....	223
Les planes ponentines i el gran Urgell.....	229
Anant cap a Barcelona, la gran Segarra	237
Les Garrigues i altres marges.....	243
Les franges del ponent.....	248
Ponent i la llergècia somniada.....	255
Lleida en la falla continental ibèrica	261
Ciutat de ciutats o barri de Barcelona.....	268
La gent	277
Ser de poble.....	277
Ordre dels camps i gent d'ordre	283
Peons, dependents i delegats provincials.....	289
La mística i l'adreçador de la creu.....	296
Panderos, carrinclons i cançonaires.....	301

Jocfloralistes, canònics dissidents i <i>influencers</i>	307
Topofília ponentina entre parabòliques.....	313
Per una geografia entranyable de Ponent	319
Bibliografia referenciada.....	331
Literatura ponentina.....	331
Societat ponentina	336

INVITACIÓ AL VIATGE
PER LA MILLOR TERRA DEL MÓN

Dóna'm la mà!
Envellirem
com envelleix a l'arbre
la fruita madurada
del Maski-kan.
Amb el pes de la dolçor
abans de la caiguda (Jaume Pont, 1990: 204)

Després d'haver conegut les muntanyes més altes i belles del planeta, travessar deserts polsegosos i sense vida, navegar per costes i illes verges, cavalcar per boscos i sabanes habitades pels pobles, animals i plantes més antics, i d'haver contemplat els edificis i les obres d'art meravelloses construïdes per l'home, quin interès té parar-se i deixar córrer les hores en la monòtona i eixuta plana interior de Catalunya? Quin plaer podem sentir en l'observació de les roques, plantes i animals d'aquestes terres? Quins tresors amaguen les obres i les dites dels seus pobladors? I què en sap i en pot explicar la gent de Lleida de la seva terra?

No recordarem ara els molts exemples que fan d'aquestes planes de Lleida les grans desconegudes, per no dir les menystingudes, de tots els pobles de la vora; els de Catalunya i els de més enllà. Hem repassat guies i relats de viatges, prospectes i informes turístics, vides de prohoms destacats i cròniques locals i del gran món, imatges i més documents escrits o virtuals per tal de calibrar la projecció exterior i el grau de reconeixement d'aquestes terres, dels seus monuments i patrimonis, i la conclusió ha estat decebedora. Aquestes terres queden enrere en tots els rànquings d'atraccions; interessen molt poc i queden lluny de les mirades dels veïns i curiosos. No han donat grans prohoms, ni publicistes i tampoc s'hi han interessat els forasters. De manera que s'han mantingut apartades de l'univers simbòlic que serva el país i dels paisatges que han glorificat els seus poetes i artistes predilectes.

Però a pesar de totes les mancances, aquestes terres ens atreuen i apassionen; no hi podem fer res! Són les terres que ens han vist néixer, les que hem viscut i treballat i les que en definitiva estimem. No ens fibla l'enyor dels hipotètics poetes musulmans de Jaume Pont que havien hagut d'abandonar el seu Mascançà, topònim islàmic de l'actual Ponent; però compartim un sentiment de singularitat i raresa a l'hora de trobar l'interès d'allò que aparentment no en té cap als ulls de la major part de la gent. I, en qualsevol cas, estem convençuts que malgrat la planícia i la monotonia, la senzillesa i la rusticitat,

Fotografia: Aida Lesan.

la boira i el gebre, l'aire tòrrid i les fulles punxants, aquestes terres guarden tresors admirables. Bé han valgut les vides dels nostres avantpassats i l'atenció dels seus lletraferits, i bé valen el trajecte personal de descoberta que emprenen aquestes pàgines.

És cert que en el nostre viatge ens hagués agradat navegar per horitzons infinits i aigües calmes, amarrar en cada port, i sentir les excel·lències del lloc de la boca dels grans pensadors. Però en aquestes terres no hi ha naus, ni mars. Ni tampoc hi ha grans boscos i cims elevats que corprenguin i inspirin. Ni grans ciutats i institucions que remoguin les aigües del pensament i la imaginació. I el riu Segre, que baixa més modest ara que mai, tampoc és el Danubi que serpenteja pel cor d'Europa: un gran riu que a la manera del triestrí Claudio Magris ens porti pels meandres d'una literatura, un pensament i unes arts que s'han projectat terres enllà i han afaïçonat el món contemporani.

A Lleida es recorden les glòries de la Universitat que havia estat la primera de la Corona d'Aragó, per on passaren figures de renom com Francesc Turmeda, Francesc Eiximenis, Vicent Ferrer, el futur papa Alfons de Borja o els metges Arnau de Vilanova, Guillem de Besiers i Jaume d'Agramunt. Però la Universitat s'estroncà ara fa tres segles, just quan en l'entorn s'albirava un pensament científic i modern. Posteriorment, els pocs que en aquestes terres sentiren l'alè il·lustrat foren esbandits per les guerres o hagueren d'exiliar-se, i la flama del pensament crític

i la cultura democràtica no acabà d'agafar. Quan les circumstàncies històriques semblaven remoure consciències i obrir esperits, els vents de l'Espanya negra els enterraven. I els lleidatans es recloïen en la roda particular de la festa i la feina, perduts en un racó de l'imperi.

A Ponent les lletres s'han hagut de nodrir de la pròpia terra, el terròs que sosté la pagesia —i pagès o pagesa ho ha estat fins fa pocs dies gairebé tothom. Les lletres han estat les paraules del poble ras, els sabers acumulats de generació en generació; els coneixements pràctics de com llaurar millor la terra i sembrar, de com guardar les collites, com fabricar-se eines i atuells o de com celebrar les festes i fer passadores les feines. Sabers sotmesos a la rutina dels dies i a l'imperatiu de subsistir, encara que no absents de les il·lusions i esperances nascudes al voltant de la llar de foc, i tenyides per molts segles de fantasies i creences. Just quan les lletres que eren pura transmissió oral començaven a afeblir, Valeri Serra, Joan Amades, Joan Coromines i una legió de savis i lletraferits locals recolliren els sabers, les llegendes i el sentit de les paraules del poble i les fixaren negre sobre blanc. Diríem també que aquest és el patrimoni literari essencial de Ponent més que no pas el dels seus literats il·lustres. És el patrimoni que trobem recreat per Vidal Vidal en les seves *Rutes de Ponent* (1987-1998) més que no pas el del parnàs local que nodreix algunes Geografies Literàries contemporànies com la de Llorenç Soldevila (2014).

Això no vol dir que els ponentins i ponentines d'avui en dia siguin d'una rusticitat encarcarada, de barretina morada i espartenyas envetades, ni de bon tros. La Il·lustració i la modernitat han arribat finalment, també, al clot de la boira; ara no fa massa, pràcticament en els darrers quatre decennis de democràcia. Durant el primer terç del segle xx es visqué una primera primavera cultural, una eclosió d'artistes i literats que fou liquidada pel franquisme. Subsistí una petita brasa que reviscolà al final de la dictadura del general Franco i encengué la flama de les noves generacions protagonistes de la democràcia; l'alenada que impulsà la recuperació de la Universitat i la creació de noves institucions culturals. Avui sí; al cap dels anys comencem a tenir un gruix literari i de pensament notables, en els quals podem començar a veure els plecs de l'ànima lleidatana i descobrir la diversitat de colors i gammes dels nostres paisatges.

L'escriptor Josep Vallverdú, nascut el 1923, farà un primer pas de gegant en el coneixement d'aquestes terres, a través d'una vida i obra dilatades i amb la col·laboració de companys i amics ben actius en els anys finals de la dictadura, com Guillem Viladot (1922-1999), Manuel de Pedrolo (1918-1990), Miquel Lladó (1919-1999), Jordi Pàmias (1938-) o Josep Lladonosa (1907-1990). Més cap aquí, les noves generacions d'un Manel Lladonosa (1946-), Ramon Morell (1942-), Jaume Pont (1947-) i molts altres enriquiran els nous aires de la democràcia per passar el testimoni a les generacions més joves, que irrompen

a les aules de la nova Universitat de Lleida recuperada oficialment el 1991. A partir d'ara el saber i l'art ja no viuran d'alguna patum i de petits cenacles, i les llistes de literats, músics, pintors i altres artistes no paren de créixer fins a fer possible una magna *Antologia de poetes de Ponent* (J. Pont i J. Pàmias, 2019), que s'ha hagut d'arremangar en la tria.

Amb aquestes bases i les que ens dona la història i l'actualitat, les pàgines que segueixen aborden la descoberta de Ponent i la seva gent. I ho fan començant pel “terròs”, paraula que compendia la matèria física que trepitgem i treballem amb els sentiments de pertinença a aquesta. Per la força d'aquest “terròs” podrem compartir amb l'escriptor Josep Vallverdú l'observació que en l'ànima ponentina hi viu un pagès, i això és encara així, malgrat els grans trasbalsos contemporanis. Convindria que els oficinistes, botiguers, funcionaris i altres colls blancs que capitangen el Ponent d'avui no oblidessin que la pagesia es troba a les arrels de la seva riquesa material. Mal que ens pesi, és també la que dibuixa i acoloreix els nostres paisatges, els nostres plats, aromes i llegendes. Com reconeixia Josep Espunyes des de Peramola a la seva *Cançó de temps d'estiu* (1988):

No vull cotxe, no,
aquestes vacances,
que vull ser tan lliure
com l'alè dels aires.
No vull cotxe, no,
per saber la terra,

sinó un cavall mans
i un carro de vela...
De cada contrada,
si me'n cal lliçó,
pagès serà el mestre,
pagès o pastor.

En l'entramat de la pagesia es troba també la forta dimensió col·lectiva que sosté la societat local, el "poble", un concepte que aquí no té tant a veure amb la massa social protagonista dels drets col·lectius, com amb l'agrupació de cases i residents que cristal·litzen una identitat local. Anem cap aquí o cap allà, per sempre més serem del poble que ens ha vist néixer! Pobles que humanament no es queden gaire lluny de les petites capitals comarcals i de rodalia que des d'èpoques allunyades són el punt de confluència de mercats, intercanvis i novetats i que passen endavant de les transformacions socials i econòmiques. Amb la ciutat de Lleida al capdavant, com a centre dinamitzador dels mercats del porc, els pollastres i la fruita que estiren l'agricultura contemporània, i com a seu dels hospitals, estudis universitaris i funcions administratives que sostenen una societat moderna. Tan destacada és la presència de la capital, que acostumem a sintetitzar la singularitat de la gran plana amb l'apel·latiu de Terres de Lleida, regió de Lleida o planes de Lleida —el qualificatiu de província de Lleida uneix a les comarques de la plana les de la meitat nord pirinenca.

No ens quedéssim curts! La Catalunya interior s'ha d'entendre molt més enllà de la presència d'una gran ciutat amb la seva àrea d'influència. Balaguer, Tàrraga, Mollerussa, Cervera i altres viles aporten una vitalitat imprescindible, de la mateixa manera que les Garrigues, l'Urgell o el Pla d'Urgell, la Segarra, el Segrià o la Noguera ens descriuen territoris amb vibracions particulars i diferenciades que no podem passar per alt en la comprensió i estima d'aquest petit país que anomenem també Ponent, l'occident o el país interior de Catalunya. L'oest ignot.

TERRÒS

Els homes que traginen idees
i que administren el bé comú,
en diuen estat.
I els qui traginen negocis
i basteixen famílies,
en diuen pàtria.
Però tu,
home d'arrel
i de mans mesurades pels solcs,
que mires guarets i guaites sembrats
com qui espera vaixells de nacre
en dius,
només,
terra. (Guillem Viladot, 1965)¹

Primer, orientar-se

Cada vegada més ponentins i ponentines viuen envoltats d'asfalt i de pisos; però en aquestes terres la major part de la població té encara a un cop de

---

1. Del recull *Onze poemes europeus* (1965). Inclòs a *Lleida, vuit poetes* (1968: 155).

pedra els camps de blat i les pereres, que treuen el cap al final dels carrers i avingudes de qualsevol poble o ciutat. Estem en una terra de pocs bastidors i topants, en la qual la mirada tendeix a perdre's en els horitzons de la gran plana. On la proximitat i la immediatesa es projecten en la llunyania fins a confondre-s'hi. I això no és només un efecte òptic, sinó que se sosté sobre la qualitat intrínseca del país, feta d'homogeneïtats físiques i cadències humanes que s'escampen, reiteren i muden lentament. És la percepció que n'han tret els visitants vinguts de fora, la que ens han deixat en les seves cròniques, que destaquen la singularitat del país tot just arribats als seus límits. Quan els visitants venien de Barcelona, que és la procedència més habitual, se'ls imposava la panoràmica oberta de la gran plana, que vista des de la Segarra adquireix tota la força de l'escenari infinit de la vall de l'Ebre. I quan venien de Saragossa, el país que es percebia des de l'altiplà ressec dels Monnegres quan cau abruptament sobre el Cinca, sobtava encara més per la verdor i l'esponerositat lligada als rius i a l'aigua. Se'n meravellà, entre molts altres, l'il·lustrat angloitalià Giuseppe Baretta en el seu viatge de 1760, anys abans de l'arribada del canal d'Urgell. "El tros de país que hem recorregut des d'Alcarràs fins aquí a Mollerussa és verament superb: hi ha rierols i canals, que per totes direccions reguen les terres; i pertot arreu es veu o camps ben conreats o vinyes qui-sap-lo extenses amb olivers, moreres, pruners i ametllers sens nombre, i no hi ha pas cap

mena de tanca.”² Tots els visitants reincideixen en la sensació de trobar-se davant d'un espai diferent. Una planúria única i comparativament rica que contrasta amb els relleus abruptes o l'extrema secada que llasta les regions veïnes.

A través dels viatgers del passat descobrim també que enmig de la immensitat de la plana el que atorga un primer sentit a la travessa serà precisament la recta imaginària i real que va del llevant al ponent, quasi coincident amb la d'un paral·lel terraqüi. Un camí lineal que arrenca fa més de mil anys amb el Camí Ral que entra per la Panadella i surt a les envistes de Fraga. Un camí sobre el qual els anys acumularan noves vies i fluxos que el converteixen en el pal de paller o l'artèria aorta que relliga la gran ameba ponentina. El Camí Ral inicial de Ponent serà consolidat per la monarquia borbònica en ple segle XVIII com a part del nexa d'unió entre Espanya i França per la Jonquera, i serà reforçat en els segles XIX i XX amb la línia de tren de Manresa, la Nacional II i l'autovia. I si a tot això hi afegim els gasoductes o la fibra òptica, l'eix es converteix en un feix de comunicacions que fa de Ponent una baula essencial entre la costa i l'interior peninsular. Fins al punt que ens preguntem si les ciutats i els pobles que hi han exercit de parada i fonda i que han articulat els mercats i intercanvis de la gran plana no són hereus directes d'aquest eix.

---

2. Citat per Joan Ganau (1996: 118), a qui ens hem de referir en les cròniques dels viatgers històrics.

Els fluxos de mercaderies i viatgers per la N-II i els seus adllàters no han parat de créixer i el gran eix històric alimenta encara l'essencial de la vida ponentina. El Camí Ral de Barcelona a Madrid ha deixat la seva llavor en el país i s'ha convertit en un corredor vertebrador de les ciutats i pobles més dinàmics: Lleida, Mollerussa, Bellpuig, Tàrraga, Cervera, sense oblidar Fraga. Eix d'empreses, de població i de trànsits que s'encavalquen sobre unes infraestructures de connexió potents i variades; l'eix sobre el qual giren, sens dubte, el temps i la vida d'aquestes planes en el darrer mil·lenni. Podem parlar del Camí Ral per antonomàsia d'aquestes terres per tal de remarcar-ne la vigència històrica i la funció capital en les comunicacions exteriors, o podem anomenar-lo, senzillament, el Carrer Major de Ponent en el sentit que concentra la major part del trànsit intern d'aquestes terres i per la seva capacitat d'atracció de negocis i comerços. Fa unes centúries la identificació era literal: el carrer Major de la ciutat de Lleida se situa en el Camí Ral secular. Ara aquest carrer s'ha desdoblant en diferents infraestructures que uneixen les poblacions principals de la gran plana. S'ha convertit en l'aparador de la seva riquesa i de la seva dinàmica: de la riquesa agrícola transformada en indústria i del dinamisme que aquesta agricultura insufla en els mercats i les ciutats. Només cal veure com la indústria i el comerç han acampat en les darreres centúries als vorals de les carreteres i a tocar dels ralls.

Amb la col·laboració de:

Universitat de Lleida

© del text: Ignasi Aldomà Buixadé, 2021
© de les fotografies: Aida Lesan, Sara Boldú,
Toni Benavente, Jaume Barrull, 2021
© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L, 2021
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Primera edició: maig de 2021
ISBN: 978-84-1303-272-6
DL: L 223-2021
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat

« imprès a **lleida** »

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.